

Úton, útfélen

A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek (I. rész)

A lépcső

1980-ban kerültem a felsőoktatásba. Negyvenéves voltam. Kortársaim jóval előttem jártak. Hozzájuk képezt sokat késtem. De ha a magam mércéje szerint vizsgálom a dolgot, azt kell mondanom, hogy éppen a megfelelő időben jött ez a változás. Akkor értem meg rá. Későn fejlődő típus vagyok. Főiskolai adjunktus lettem, akit 1982-ben átvett az egyetem. Az Irodalmi Tanszék akkoriban, a jezsuita időkben még nem létezett keleti épületben (a B épület negyedik emeletén) kapott helyet. Mivel a tanulmányi osztály, a könyvtár és a menza a Pius eredeti helyén, az A és az E épületben volt, gyakran kellett átsétálnom a kampusz két részét összekötő, mintegy hatvan-hetven méteres úton. Ha nem akartam tovább ballagni a főépületet megkerülő sétányon, egy rövid felüljáró közvetlenül bevezetett a főépületbe, az első emeletre. A földszinti folyosó az udvar szintjénél mélyebben volt, ezért egy árok felett kellett elhaladni. Ha a hídról jobbra lenéztem, ott láttam a lépcsőt.

Azt a lépcsőt, amelyen egykor mi, piusista kisdiakok, köztük én Miriam nővér kezét fogva, sok évvel azelőtt felvonultunk az udvarra. Ez úgy történt, hogy osztálytermünkől kifordulva egy ajtón át jutottunk a lépcsőhöz. (Ezt a jelenetet leírtam az *Indiánok* történetében, s az *Álmok* befejező szakasza szintén felidézte.¹) De most a kis felüljárón lépegetek, a lépcső felett. Mint minden alkalommal, most is csodálkozva látom, hogy időközben a lenről oda kivezető ajtót befalazták, erre egy rácsos ablakot tettek, hogy a világosság bejusson arra a lenti folyosóra, de a funkcióját veszített lépcső különös módon megmaradt. Mintegy másfél-két méter széles, kétoldalt mellvéddel és vaskorláttal. Tizennégy lépcsőfok alkotja, középen egy pihenővel. Mivel senki nem használja, nem is gondolják, miért is tennék, bizony a múlt évek rajta hagyták a nyomukat. Egy-két lépcsőfok meg is repedt, süppedezik. A réseken, a cementfugák között fű sarjad, egy-egy vadnövény nyújtogatja magát a fény felé. Nem is értem, miért nem bontották el. Ám ennek örülök, mert ez az öreg lépcső az én múltam. (S talán a jelenem is.)

Gyakran a park felé haladva is megálltam itt, emlékeimet idézve. Később is. Föntről, a lépcső tetejéről néztem lefelé, a mából a múltba. Ilyenkor egykori osztálytermünk ablakait is láttam, de soha nem jutott eszembe, hogy oda, az alsorsori folyosóra lemenjek. Nem is voltam felkészülve erre a találkozásra. Három-négy

¹ A visszaemlékezés korábbi részei: Nagy Imre Ottó: *Indiánok* a Hadapród utcában. Emlékképek a gyermekkorból, *Jelenkor*, 2022/1; *Álmok*, ébredések. Emlékek, történetek az ötvenes évekből (I–II.), *Jelenkor*, 2022/11; 2022/12.

évvel ezelőtt azonban elhatároztam: lemegyek, hogy még egyszer láthassam kisdiák korom színhelyét. Mivel az épületnek ez a keleti része a természettudományi karhoz tartozik, bekopogtam a dékáni hivatal titkárságára, hogy elkérjem az osztályterem kulcsát. Az ott dolgozó kolléganőnek röviden elmondtam, miről lenne szó. Rám nézett, és némi töprengés után megkérdezte: „Biztosan akarja látni azt a helyet?” Bólintottam, mire hozta a kulcsot. Amikor kinyitottuk az ajtót, megértettem, miért várt kérdésére tőlem megerősítő választ. Az egykori osztályterem ugyanis már nem létezett. A közfalat kibontva egy nagy tornaterem részévé vált, bordásfal, tornaszerek voltak a helyén. Ez elég kiábrándító, sőt kijózanító volt. Megdöbbenésemet látva a kolléganő megértően mondta: „Talán nem kellett volna ezt az ajtót kinyitni.” Igazat adtam neki... De akkor megláttam az ablakokat. Mindkettő ugyanolyan, mint régen. Az ablaktok, a fakeretek, a kilincsek, a párkány, talán az ablaküvegek is. És ugyanazt a fúvel benőtt, az udvar felé emelkedő rézsút lehet látni kitekintve. Mintha még a fűszálak is azonosak lennének. Kimentem a teremből, majd jobbra fordulva (mint egykor) a lépcső felé tekintettem. Az ablakon át megpillantottam. És akkor valami történt. Bennem. A tudatomban, illetve nem is a tudatomban, hanem a lelkemben. Hirtelen minden eszembe jutott. Hallottam Miriam nővér hangját, osztálytársaim zívását, láttam a lépcső fölött a park fáinak lombján megcsillanó napfényt, kezemen éreztem a lépcsőfokok érdes érintését, a korlát hűvösét. És megindult az emlékek áradása. Ezt a különös élményt azzal magyarázom, hogy látogatásom során a lépcsőt letről láttam meg, ugyanabból a nézőpontból, mint kisdiák koromban. A felnőtt pillantása találkozott a gyerek tekintetével. Elhatároztam, hogy megírom az emlékeimet.

De az elbeszélés hangja velem maradt. Az *Indiánokat* követte az *Álmok* története. És most tovább megyek. Egészen addig, amikor a múlt majd összeér a jelenel. Ezt a találkozási pontot az 1980-as évben találtam meg.

Vallomás? Elbeszélés? Korrajz? Mindhárom együtt? Döntse el az olvasó.

Azt is, hogy érdemes volt-e leszállni a múltba.

És hát szembe tudok-e nézni azzal, amit majd felhozok a kútból. A múltammal. Önmagammal. De ez már az én ügyem.

Főiskolai évek

A harmadik szak

1959-ben, némi bonyodalom után, mint erről korábban már beszámoltam, felvettem a Pécsi Tanárképző Főiskolára, magyar–oroszl szakra. Ekkor indult a négyéves képzés, amelynek jegyében egy harmadik szakot is fel kellett venni. Én a rajzot választottam. Soltra Elemér korábban megdicsérte a munkáimat, ez bátorított engem, meg is feleltem a felvételin. Tizenketten voltunk a csoportban, öt fiú és hét lány. Az éppen akkor induló Rajz (később Szépművészeti) Tanszék oktatási folyamata a festői technikák rendjét követte: az akvarell és a tempera, majd a grafikai eszközök után jutottunk el a pasztellképek és az olajfestés művészetéig, miközben egyre bonyolultabb témákat kellett megoldanunk. Csopor-

tunkból senkinek nem voltak komoly művészi ambíciói, baráti körünkben is csak két ilyen hallgatóra emlékszem: Kozák Laci (a neves színész testvére) később önálló kiállításokon mutatta be műveit, Barakonyi Klári pedig, a bicsérdi művésztelep egyik alapítója, művészi tüzománcai által vált ismertté. De mindannyian szerettük a szakot. Jó mestereink voltak. És nekem szükségem volt – talán kézműves őseim nemzedékek során átívelő hatásaként – a művészettel való érzelmi találkozásra: ezt a tapasztalatot nyújtotta számomra a pasztellkréta színes nyoma az ujjamon, a diófafác barnás tónusa, az olajfesték szaga és a grafikákhoz használt Ingres-papír felületének finoman érdes tapintása. (Később majd a szavak hangzása és a szóképek plasztikája.)

A tanszékvezető, Platthy György ismert festő volt, a posztimpresszionizmusból táplálkozva jutott el (kékeszöld színei Cézanne hatását idézték) a modern vizuális képformálás sajátos, rá jellemző megvalósításáig. Kelle Sándor is megbecsült művész volt, képein színeinek áradását még intenzívebbé tette a határozott ecsetvonásokkal jelzett szerkezet. Ő a nagybányaiaktól indult, Réti István volt a mestere. Emlékezetesen korrigáltak. Mögénk vagy mellénk állva figyelték készülő munkáinkat, nem szóltak semmit, de aztán Platthy behúzott félkész képeinkbe egy kontúrt, Kelle belerakott egy színfoltot, s minden megváltozott. (Később különböző előadások bonyolult fejtegetéseit hallgatva gyakran eszembe jutottak mestereim villanásnyi korrigáló mozdulatai. Nem magyarázhattak, csak igazítottak valamit a vásznon. Kezükben volt a tudás.) A foglalkozások után viszont szívesen beszélgettek velünk, nagy adomázók voltak, mint a festők általában. Ferenczy Károlytól Aba-Novák Vilmosig és Bernáth Aurélig számtalan történettel ajándékoztak meg (s nemegyszer meg is nevettek) bennünket. Eszembe jut, hogy Kelle hívta fel a figyelmünket Bernáth Aurél *Így éltünk Pannoniában* című korfestő jellegű, önéletrajzi tárgyú könyvére. Mivel Kelle remek imitátor volt, a Gedeon nevű kecske személyes ismerősünké vált. Láttuk, amint nagy komolyan kinézetet a vonatablakon, belül a bírósági tárgyalásra, s megkergeti a vásároló asszonyokat. Kelléről kivált a színek jutnak eszembe. Azt korábban is tudtam, hogy melyek a főszínek és a mellékszínek, a kontrasztosak, a komplementerek és a törtek, de mindez most vált tudatossá, egyszersmind érzékletessé bennem. Ezeket a foglalkozásokon Kelle Platthyval együtt megtanított látni. Kicsérélték a szememet. Azóta másként látom a világot, és persze a művészi alkotásokat is. (Ennek irodalmárként is hasznát vettem.) Kelle Sándorral a főiskola elvégzése után is tartottam a kapcsolatot. Többször jártam nála a Széchenyi téri műtermében, jókat beszélgettünk, s láttam őt munka közben. Szakfelügyelő koromban elvittem hozzá a kollégáimat is. Sokat lehetett tanulni tőle. Később *Ötöröny* című könyvem egyik illusztrációjával az ő *Janus mandulafája* című képét választottam.

Platthy a népi hagyományok alapos ismerője volt (Rónai Bélával közösen írt is egy színvonalas tankönyvet *Népművészet* címmel, ma is haszonnal lapozgatható), képelemzése során bemutatta azt a somogyi fafaragást, amely a *Halálra táncoltatott leány* című ballada történetét ábrázolja. A kép bal oldalán vannak a zenészek, jobb oldalon a táncoló pár, akik nagyobb méretűek, mint a muzsikuskok, amivel az ismeretlen mester az előtér és háttér viszonyát érzékelteti, a táncoló pár alatt pedig mélyebb a padlózat, mintha besüppedt volna, ez viszont az idő múlását jelzi: ez a végzetes tánc régóta folyik, s majd egészen a halálig. Erre a műtárgyra azért

emlékszem ilyen élesen, mert meszesi rajztanárként – a három gimnáziumi év és a tizenkét évnyi technikai időszak között rövid ideig a pécs-meszesi általános iskolában rajzot tanítottam – ezt a képet a tanszéken megismert más művekkel együtt bemutattam diákjaimnak. Igen tanulságos év volt ez számomra. Egy alkalommal, a tanterv szerint, forgástesteket (magyarul vödörket és köcsögöket) kellett rajzoltatnom, s figyeltem egy gyerekre, aki a vödör fölé egy kört rajzolt. Megkérdeztem, hogy mi ez a kör. Azt felelte: hát a vödör teteje. Ekkor egy módszertanból elsajátított fogást alkalmaztam. A mosdón találtam egy vékonyra használt szappant, a gyerek ölébe tettem egy levett ablakszárnyat, azon át nézte a vödört, s a nedves szappan élével követnie kellett az üvegen a vödör szájának ívét. Elvéve az ablakot megkérdeztem: „Mit rajzoltál?” Ellipszist, felelte meglepődve. Adódott a magyarázat: „Nem azt rajzoltad, amit *láttál*, hanem azt, amit *tudtál* a vödörről.” A következő órán néhány kubista képen mutattam meg neki, hogy a képfarmálásnak ez is egy létező útja. Munkácsyval szemléltettem a másik lehetőséget. „De ha akarod, rajzold továbbra is a szögleteket és a köröket”, mondtam. (Úgy alakult, hogy a felsőoktatásba kerülésem előtt minden létező iskolatípusban tanítottam. Rajtam kívül Bécsy Tamás is bejárta ezt a kanyargós útvonalat. Eszembe jut, hogy amikor ő tanszékvezető lett, én pedig a helyettese, egy tantervi feladaton dolgoztunk a kollégiumi szobájában. [A „Kőnő” felett, szokta mondani Tamás a D épület bejáratánál lévő szoborra utalva.] Munka közben a rádióból hallottunk egy hírt, hogy egy népes kutatócsoport dolgozik valamilyen projekten, hogy összehangolják a különböző iskolatípusok oktatási rendjét, minden iskolatípusból van a csapatban egy-egy résztvevő, az egyetemekről szintén, s négy év után egy munkaanyagot kell majd csinálniuk jelentős anyagi támogatással. Akkor Tamás felém fordulva ennyit mondott: „Hát, Imre, mi ketten ezt a munkaanyagot egy hétvégén – egy üveg Lánchíd konyak mellett – szépen el tudnánk készíteni. Ingyen.” Aztán dolgoztunk tovább. A „Kőnő” felett.)

Út a magyar művészethez

A népművészet megismerését szolgálták a tanszék által szervezett tanulmányi kirándulások. Egy alkalommal Sióagárdra utazott a csoportunk, máskor pedig bejártuk a Sárköz falvait: Ócsényben, Decsen, Sárpilisén és Alsónyéken ámulva ismerkedtünk meg a folklór ott még őrzött gazdag hagyományaival, az ország talán legszínesebb női viseletével, a fekete csillagokkal hímzett ingvállakkal, s az úri biedermeier kissé merev krinolinjait elegánsan, könnyed leleménnyel idéző szoknyákkal. (Főiskolai éveim egyik tapasztalataként azt szűrtem le, hogy a magyar tantervből sajnálatos módon hiányzik [azóta is] egy tárgy: a hősepika emlékeit, a ballada, a népmese, a monda és a népdalok típusait bemutató, s a magyar népismeret, a hungarológia tágabb összefüggéseibe illesztett, néprajzon alapuló „Népköltészet” című stúdium. Ezt sürgősen ki kellene dolgozni azok helyett a meddő viták helyett, hogy Nyirő József, Wass Albert vagy Déry Tibor és Nagy Lajos szerepeljen-e a nemzeti alaptantervben.)

Számomra a Rajz Tanszék tárgyai közül a „Művészettörténet” volt a legfontosabb. Már a felvételihez is egy kiváló monográfiából készültem, a Barát–Éber–

Takács-féle művészettörténetből, s ez a könyv azóta is itt áll a polcomon. Lehőcz Mária tartotta az előadásokat, mindig alaposan felkészülve, és jól válogatott anyaggal gazdagon illusztrálva elemzéseit. Életre szóló élményt jelentettek nekem ezek az előadások. Még az a körülmény sem korlátozta lelkesedésemet, hogy tréfás kedvű csoporttársaim, T. Csaba és P. Tibi, kihasználva azt a helyzetet, hogy a diavetítő konnektora éppen az ő székeik között volt, időnként kisebb áramszünetekkel tagolták a vetítést, mint mondták, az én buzgó figyelmemet akarták ezzel a kijózanító döccenéssel ellenpontoszni. Én valóban lelkes hallgatója voltam Lehőcz Máriának. Akkoriba indult útjára a TIT művészettörténeti füzet-sorozata, az előadások kiegészítéséül ezeket is beszereztem. Szilágyi János György *Etruszk művészet* című tanulmányából kis hozzászólást készítettem, amire emlékezve a tanárnő később – mikor már a modern korban jártunk – kezembe adta Fülep Lajos nevezetes könyvét, az 1923-ban megjelent *Magyar művészetet*, aminek alapján egy kiselőadás megtartására buzdított. Az a három mester, akiknek az életművét a szerző a magyar modernség küszöbeseményeinek tekinti – Lechner Ödönnek a népművészeti hagyományban gyökerező építészetét, Izsó Miklós táncoló figuráit és Szinyei Mersének a francia impresszionizmus vizuális eredményeit eredeti fantáziával meghonosító *Majálisát* –, számomra is mércévé vált. (Egykori kiselőadásom szerény előzménye lett a később [jóval később] publikált, Fülep Lajosról szóló tanulmányomnak.)

Szóval nem lettem festő, nem is akartam, komoly tehetségem sem lett volna ehhez, az említett epizódtól eltekintve rajztanár sem vált belőlem, ez sem állt szándékomban, de ez a „harmadik szak” mégiscsak életre szóló muníciót adott nekem irodalmár pályámhoz. A főiskolai képzés időtartamának négy évre emelése helyes döntés volt (ma is szükség lenne efféle tanárképző főiskolákra), de a háromszakos rendszer elindítása tévedés volt. A sok tévedés egyike, amit a magyar felsőoktatásban Klebelsberg Kunó óta elkövettek. Nekem mégis hasznomra vált.

A jezsuita „maszlagról” és egy dominikánus utópiáról

De semmi hasznát nem tapasztaltam a filozófiai (azaz marxista) és a pedagógiai előadásoknak. Ezek csak az időt vették el a szakmai tárgyaktól. Egy-két kritikus hozzászólásom alapján gyanakodva kezdtek rám nézni. Pedig a hazai sajátosságokkal társuló szociális gondolat, valamint a különböző értékek szövetségén alapuló nemzeti egység, ha úgy tetszik „népfront” eszméje sohasem volt idegen tőlem. (Magamban úgy neveztem, hogy ’56 független, szuverén, a nemzeti hagyományokon alapuló, toleráns szocializmusa, de ezt – az *Álmok*ban említett jelenettől eltekintve – elhallgattam.) Amikor az egyik előadó valláskritikai fejtegetése során „jezsuita maszlagról” beszélt, rövid hozzászólásomban utaltam a jezsuita iskolák kulturális jelentőségére, s megemlítettem, hogy amit ő most mond, az egy olyan épületben hangzik el, amit ez a „maszlagos” rend építtetett. Kínos csönd fogadta megjegyzésemet. Még P. Tibi is csóválta a fejét, aki pedig szintén a Piusban kezdte, de kimaradt, mert a szülei nem tudták vagy nem akarták a tandíjat fizetni. Vele több vitám is volt, főként a vallásról (ő ateistaként helytelenítette, hogy főiskolás létemre templomba járok, s egy hittanos körnek is tagja

vagyok), ennek ellenére életem egyik későbbi fordulópontján fontos segítséget kaptam tőle.

Persze egy tárgyyszerű filozófiatörténetre szükség lett volna. De érdekes volt az a pedagógiatörténeti kurzus, amelyet Komlósi Sándor tartott, már csak azért is, mert Karácsony Sándor munkásságát is szóba hozta (akinek én már ismertem *A magyar gondolkodás* című, 1941-ben megjelent könyvét), s kíváncsivá tett Fináczy Ernő négykötetes neveléstörténeti munkájára, amit el is olvastam. Komlósinál a dominikánus Campanella platonista utópiájáról, az 1602-ben, az inkvizíció börtönében írt, párbeszédese formájú *Napvárosáról* tartottam referátumot, benne a matematika és az asztrológia szövetségén alapuló rendről. A nemzés szabályozásának szükségességét és az eugenika eszméjét a beszélgetők az akkori olasz faluközösségek egy részében gyakori vérfertőzésekkel magyarázták, amelynek káros hatásai a szerzőt erre a következtetésre vezették. Ekkor raktároztam el a fejemben néhány olyan gondolatot is, amelynek később hasznát vettem, részint Bessenyei regényével foglalkozva, részint pedig Várkonyi Nándorról szóló könyvem írásakor.

Volt egyszer egy Orosz Tanszék

Selymes Ferenc, az orosz tanszék vezetője, aki apám hadifogoly sorstársa volt, beszélt rá engem az orosz szakra, mint ezt már említettem. Majd megtanulod a nyelvet, mondta, amikor én gimnáziumi hiányosságaimra hivatkoztam. Ezért még hálás leszel nekem, tette hozzá. Igaza lett, az orosz nyelv egy páratlanul gazdag irodalom kapuja lett számomra. Az volt a szerencsém, hogy az első nyelvtani vizsgák egyikén Bernáth Bélánál megbuktam, s így módomban állt a pótvizsgára készülve elsajátítanom az orosz grammatikát. Selymes egyébként a régi főiskola embere volt: komoly tudományos munkát nem végzett, viszont kiváló pedagógus volt. Ruszisztika előadásaira ma is jól emlékszem. Német szakos diplomája volt, rendkívül gazdag orosz nyelvtudását a hadifogságban alapozta meg. Egy alkalommal a főiskolán egy időben vendégeskedő orosz és német (NDK-s) küldöttséget a díszteremben rendezett ünnepségen elegáns kettős szinkrontolmácsolással fogadta és köszöntötte az intézmény nevében. Ez a fellépése nagy tiszteletet ébresztett iránta. Különórákat is adott, én is nála készültem fel később a német nyelvvizsgára.

A csoportvezetőnk, Nyina Alekszandrovna is az orosz tanszék oktatója volt. A harmincas éveinek közepén járó fiatalasszony megjelenését tatáros arca tette jellegzetessé. Voltaképpen baskír volt, nekünk, magyaroknak tehát szegről-végről rokonunk. Csoportvezetői munkáját anyai törődéssel végezte. A csoport minden tagját alaposan megismerte, s ha kellett, szívesen segített. Az én káderlapomat, amelyet A.-né már kissé korrigált, Nyina tovább javította. (Volt mit rontani rajta a KISZ-vezetőknek.) Lexikai gyakorlatokat vezetett, s orosz irodalomtörténetet adott elő. Ez utóbbit Moszkvában kiadott történelmi és irodalmi kézikönyvek alapján végezte. Ennek következtében háttérbe szorult az orosz historiában bekövetkezett jellegzetes szakadások tapasztalata, a kijevi, a tatár hódoltság alatti, és a moszkvai Oroszország, valamint a Nagy Péter-i birodalom

kulturális különbözősége, viszont annál élesebb választóvonalat képezett a szovjet forradalom, ami után „minden más lett ebben az országban”, ahol a dolgok, mint e könyvek szerzői hangsúlyozták, elnyerték valódi értelmüket. Ezt a profán üdvtant a részben már akkor is ismert tények cáfolták (az *Ivan Gyenyiszovics* 1963-ban magyarul is megjelent).

A jelzett módon felfogott irodalomtörténet merev rendje, s az értelmezések ideológiai természete nem kedvezett a nagy orosz íróknak (Tolsztojról keveset hallottunk, Dosztojevszkijről semmit, ezekről majd az egyetemen Török Endrétől fogok érdekes előadásokat hallgatni), de ebből a nézőpontból az orosz „második vonal” néhány szerzője váratlanul előtérbe került. Nyina az orosz irodalomtörténet két csomópontját emelte ki: a felvilágosodás szerzőit és a XIX. századi forradalmi demokratákat. Az első témakörből a tragikus sorsú Ragyiscsevet, az első orosz értelmiségit mutatta be, akit *Utazás Pétervárról Moszkvába* című útirajz-regényéért a cárnő halálra ítéltetett, s bár később felmentették, de reformjavaslatainak elutasítása miatt öngyilkos lett. Orosz sors. Én ebből a korszakból főként a drámaírók iránt érdeklődtem. (E műfaj iránti vonzódásom aztán egész életemben megmaradt.) Fonvizin *Brigadérosa* és a vidéki Oroszországot igen kritikusan bemutató *A kamasz* című színdarabja Kisfaludy Károlyhoz adott nekem szempontokat, Gribojedov *Az ész bajjal jár* című műve a felvilágosult, dekabrista Csackij szomorú sorsával, a társaság kiközösít, s a menyasszonyát is elveszíti, a nála korábban alkotó Bessenyei *A filozófus*ával képezett párhuzamot. Parménio csackiji helyzetben fellépő hős, de ő képes integrálódni a műveltséget tisztelő nemesi társaságba, és Szidalisz is megértőbb kedves, mint Szofja. Ebben a viszonylatban persze nem kölcsönhatásokat, hanem párhuzamokat, s főként közös forrásokat lehet keresni. Engem ezek az oroszok tettek kíváncsivá a magyar kortársak iránt. (Tudom, talán halmozom a neveket, de ez az ifjú felfedező öröméből következik, aki otthonossá szeretne tenni egy idegen terepet.) Mivel Nyina nagyra tartotta Osztrovszkij *A vihar* című drámáját, írtam erről neki egy kis referátumot. Ebben felvettem, hogy Katyerina mélyen átélt, s a már-már démoni Kabanova által képviselt családi normákkal szembeszegülő, házasságtörő szerelmének rajza lélektani szempontból nem eléggé motivált, ám annál inkább magyarázza a hősnő magatartását a cselekmény népballadákra emlékeztető szimbolikája, amely a víz és a levegő ellentétére épül. Ez az érzékeny, finom lelkű, a viszonyokkal meghasonlott nő, aki a madarakat szemlélve lélekben maga is szárnyalni szeretett volna, végül a lehúzó víz áldozata lesz: kedvesétől elszakítva a Volgába veti magát. Megjegyzem, hogy az autodidakta Kuligin alakjában mintha saját sorsomra ismertem volna. Elemzésemért Nyinától dicséretet kaptam. (Ez a kis dolgozat későbbi Csehov-előadásaimnak tanulságos előjátéka volt.)

Ütközés

Irodalomtörténeti vizsgáim általában jelesre sikerültek. Ebben némi szerepe volt annak, hogy néha T. Csabával együtt készültünk a vizsgákra, aki anyanyelvi szinten beszélt oroszul (ukránul is), én pedig valamelyest ismertem az irodalomtörténetet, ily módon ketten ilyenkor egy kisdud „Hadrovics–Gáldi” párost al-

kottunk. Ez a párosunk azonban hamarosan felbomlott: T. Csaba lelkes KISZ-tag volt, én viszont tartózkodó, sőt kritikus voltam ebben az ügyben. Egy vitánk során szocializmus-ellenesnek nevezett engem, mire azt válaszoltam, hogy téved, csak talán másként képzelem el a szocializmust, mint ő. Ezt azért mondom el, mert T. Csaba a nyilvánosság előtt is hangoztatta velem kapcsolatos vádjait. Akkor sem, és később sem rejtette véka alá rólam alkotott kedvezőtlen véleményét. Én ettől függetlenül nagyra becsültem szlavisztikai felkészültségét, nyelvtudását, amelyet nem aknázott ki, sőt szerintem eltékozolt. Egy kiélezett helyzetben, plénum előtt felszólalva szintén igen kritikusan beszélt a világnézetemről, de az volt az érzésem, hogy csak alkalmat akart nekem adni a védekezésre. Megjegyzem még, hogy harmadéves korunkban egy futballmeccsen (a Pius pályáján) egymás ellen játszottunk, s a mérkőzés hevében Csaba keményen ütközött velem. Súlyosan megsérültem, arcomat elöntötte a vér, mely a mezemre is bőven ráfröccsent, s akkor Csaba vitt el a sebészetre, ahol összerakták az orromat, sőt a műtét során ő segédkezett az orvosnak, tartotta a fogót, a kötszert és a tükröt. (Kettőnk kapcsolatának alakulásához hozzátartozik, hogy amikor később főiskolai állásra pályáztam, Csaba pozitív, talán túlságosan is kedvező véleményt fogalmazott meg szakmai felkészültségemről.)

Az irodalom másik csomópontját Nyina óráin Belinszkij és társainak munkássága alkotta. A Moszkvában 1959-ben kiadott szöveggyűjtemény, amelyet tankönyvként használtunk, ugyancsak ezeket a szerzőket emelte ki. Ők valóban figyelemre méltó írók voltak, ám inkább eszmei, semmint poétikai szempontból. Belinszkij, többek között egy nagy Puskin-tanulmány szerzője, mindmáig a legjobb orosz kritikus, kortársát, a nyugatos Herzent főként erkölcsi kvalitása teszi jelentős szerzővé, akárcsak Dobroljubovot és Csernisevszkijt, akit a marxisták elődjének tartanak. *Mit tegyünk?* című, szibériai száműzetésében írt utópikus regényének címét a szerző iránti tiszteletből Lenin átvette egyik munkájához. Ezt a gesztust, amelyet túlzottan az író javára írtak, a regény filozófiája indokolja, s jóllehet a szerző morálja valóban tiszteletre méltó, Bergyajev szerint azonban szemlélete nagyon sematikus, sőt meglehetősen szánalmas. Ám a maga korában könyve erősen hatott a progresszív értelmiségre.

Filmek

A tanszék által szervezett pesti kiránduláson (úgy emlékszem, 1962-ben) egy szovjet kulturális központban (a neve már nem jut eszembe) két újabban készült filmet láttunk, amelyek nagy hatással voltak rám. (Előbb oroszul említtem a címüket, mert ezek természetesen orosz nyelvű vetítések voltak.) A *Szorongó peruij* (A negyvenegyedik) Csuhray 1956-ban forgatott filmje. Cselekménye a polgárháború idején játszódik egy szigeten, ahol egy fogságba esett, Oleg Sztrizenov által alakított fehérgárdistát egy vörös mesterlövész katonalány (Izolda Izvickaja) őriz, aki már negyven fehérgárdistát lelőtt. Egymásba szeretnek (ez a motívum a vonalas kritikusokat felháborította), ám amikor a férfi, megbízatását teljesítve, a felbukkanó társaihoz igyekezne, a hősnő lelövi. Ő lett a negyvenegyedik. A kötelesség és a szerelem ellentéte persze régi konfliktus, de akkor és ott újszerűnek ha-

tott. A másik Pesten látott film Kalatozov műve, a már világhírű, 1958-ban Arany Pálmát kapott *Letyját zsurávli (Szállnak a darvak)* volt, Tatjana Szamojlova és Alekszej Batalov emlékezetes játékával. A háborút a magánéleti krízis felől mutatja be, ami szintén nem új dolog, de a korábbi szovjet háborús filmek dömpingje után kimondott valamit, ami addig kibeszéletlen volt. Ugyancsak orosz klubvetítéseken láttam a *Nyeotpravlennoje pismo (Az el nem küldött levél)* című Kalatozov-filmet, a kiváló Innokentyij Szmoktunovszkijjal, amely egy geológus csoport válságos helyzetéről szólva általánosabb szintre emelte a konfliktust. A *Csisztoje nyebo (Tiszta égbolt)*, ezt is Csuhráj rendezte, egy német hadifogságból szabadult pilóta megbélyegzéséről szól, de ez a film némi gyanakvást is keltett bennem: aktuális tárgya, a jégzajlás agyondicsért, ám túlzottan beszédes felvételei, valamint a kissé erőltetett happy end az aktuális, hruscsovi hatalommal való, ha nem is összejátszást, de együttműködést sejtetett, amit a rendező igyekezett leplezni.

De akkor már Andrej Tarkovszkij forgatta az *Iván gyermekkorát*, s hamarosan hozzáfogott a *Rubljov*-filmhez. Ezt azonban akkor nem tudhattam. Ám az 1962-ben Pesten látott filmek elindítottak engem azon a nézői úton, amely a *Sztalker* (1979) páratlan esztétikai nagyságának felismeréséhez vezetett.

*

Az orosz irodalom második vonalából főszereplővé előléptetett Csernisevskijhez visszatérve utalok még arra, hogy Rahmetov alakját a szerző a nihilista Turgenyev-hős, Bazarov kritikájaként formálta meg, afféle „felfokozott” Bazarovot láttatván benne, akit az akaraterije, következetes önnevelése, spártai fegyelme csakugyan „különleges személylé” avat, amint a regény egyik, vele foglalkozó fejezetének a címe sugallja. Nyina példaként állította őt elénk. Vegyünk példát Rahmetovról, intett bennünket. Egy ilyen figyelmeztetésnél a mellettem ülő Sz. Ili felém hajolva azt mondta: „Tudd meg, te, Anyegin, ez teneked is szól.” E mondat megértéséhez elmondom, hogy egy filmbeli hasonlóság alapján társaim elneveztek engem Anyeginnak. Ezt a megszólítást az a kék bársonymellény is hitelesítette, amit akkortájt viseltem. Az efféle szerepek megtalálják az embert, néha maga is keresi azokat. Ili felszólításának szigorúságát (ő mindig mindenkit nevelni akart) fokozták azok a szájjpadlást nyelvheggyel érintve képzett (akkor már tudtam: kakuminális) té mássalhangzók, amelyek oly jellegzetessé tették a beszédét. Bevallom, engem Rahmetovnál jobban érdekeltek a hősnőnek, Vera Pavlovnának az álomelbeszélései, amelyeket megpróbáltam a magam szempontjából értelmezni. Csoporttársaim jóindulatú elnézéssel figyelték igyekezeteimet. Megjegyzem, minderre visszagondolva úgy vélem, hogy a kommunista eszmébe ateista formában átkerült az a jövőre orientált orosz messianisztikus gondolat, amely a különböző irányzatok képviselőit, szlavofileket és nyugatosokat, narodnyikokat és forradalmi demokratákat egyaránt áthatotta. Itt az éles cezúra mellett valami folyamatosságot lehet érzékelni.

Elmondom még, hogy a főiskolai orosz irodalomszemlélet kiegészítéseként, vagy inkább ellentétéként beszereztem Bonkáló Sándor *Az orosz irodalom története* című, 1924-ben megjelent kétkötetes munkáját, valamint Vogüé *Az orosz regény* című, szintén kétkötetes, 1908-ban napvilágot látott művét. Ez utóbbit ma is aján-

lom az érdeklődőknek. Az irodalom emberi arcát mutatja be, amiről manapság oly gyakran megfélemeznek. A könyv három jelenete benne maradt a fejemben. Az egyik: az 1829-ben a Kaukázusban utazgató Puskin egy folyó átkelőhelyén találkozik egy ökrök által vontatott szekérrel, amelyen a meggyilkolt Gribojedov holttestét szállítják. Bizony, „az ész bajjal jár”. Szinte látom, hogy 1880-ban Puskin szobrának felállításakor Dosztojevszkij emlékbeszédét zokogva hallgatják az összegyűltek, s azt is, hogy nem sokkal később az egyetlen mécses által megvilágított szobában a nagy író koporsóját veszik körül az emberek. És azt a jelenetet is magam elé képzelem, amikor a *Szegény emberek* első olvasói, a nagy költővel, Nyekraszovval együtt, nem tudván felindultságukon uralkodni, hajnali háromkor lelkesen köszöntik a fiatal szerzőt. De ez már a negyedik Vogüé-féle jelenet volt, most veszem észre. Úgy látszik, rám ragadtak a nagy orosz érzelmek. Vagy a XIX. század, az „orosz reneszánsz” varázsa hatott rám. A felidézett képekhez igen kevésé illene Jeszenyin kiterített holtteste a szállodai szobában (felakasztotta magát, vagy felvágta az ereit?), valamint az öngyilkos Majakovszkij pisztolyának dördülése (ha csakugyan az ő pisztolya volt).

A Csontváry Múzeum későbbi helyén abban az időben egy orosz könyvtár működött, ahonnan kikölcsönöztem néhány klasszikust az „Orosz Remekírók” sorozatból: többek között Dosztojevszkij elbeszéléseit, az *Oblomovot* meg Puskin prózai műveit.

Egy Grál-lovag az építőtáborban

Ha pályarajzot, afféle szakmai önéletrajzot írnék, akkor a magánéleti vonatkozások szóba hozása nemcsak felesleges, de visszatetsző is lehetne. Csakhogy ez elbeszélés: önéletrajzi „regény”. (Na, jó, kisregény.) Egy személyiség fejlődésrajzához pedig, ahhoz, amit Goethe nyomán *Bildung*nak neveznek, a korrajz és az intellektuális alakulás mellett az érzelmi motívumok is hozzátartoznak, azok is alakítják az egyént. De még mennyire! Tudom, van ebben kockázat is. De hát a vallomást az önismeret szándéka is szükségessé teszi. És az elbeszélés műfajának szintén megvannak a maga ilyen irányú követelményei.

Elmondom hát, hogy főiskolai éveim alatt két lánnyal kerültem közeli kapcsolatba. V. Jolival és S. Zsófiival. Ők is főiskolai hallgatók voltak, sőt évfolyamtársaim. Mindkettő szép, tiszta szívű, nemes lelkű lány volt. (Különbek, mint az a húszéves fiatalember, aki én voltam.) Kapcsolatunkat, ha nem határozta is meg, de erősen befolyásolta az akkori világnak a mainál jóval szigorúbb erkölcsi felfogása és szokásrendje, valamint a szerény kispolgári életviszonyoknak a fiatal szerelmespárok számára kínált korlátozott lehetőségei, továbbá a neveltetésünkből adódó gátlások, amelyek vidéken akkor még erősen érvényesültek. Joli is, Zsófi is faluról érkezett Pécsre, kisvárosi környezetben jártak gimnáziumba, szorgalmas diákok voltak, mindketten jelesen érettségiztek. Pécssett eleinte kissé idegennek érezték magukat, s ez fokozta óvatosságukat. De én magam is olyan voltam, mint (későbbi kedves filmrendezőm), Buñuel nevezetes filmjében, *Az andalúziai kutya*ban az a vágyaktól kínzott, ám „kipányvázott”, „istrángokkal felszerelt” fiatalember, akinek letehetetlen terheket kell vontatnia, cipelnie. Gyöt-

relmes súlyokat. Visszapillantva akkori helyzetemre, most mégis azt mondom, hogy végső soron hálásnak kell lennem a szabadságomat gátló korlátokért, kötelekekért. Azok is formáltak, mederbe szorították a sorsomat.

Joli kedves, de alapjában véve zárkózott lány volt. Nevetését ritkán hallottam. Szív alakú arcának komolyságát szabályos vonalú, de az átlagosnál rövidebb orra és többnyire kissé összeszorított ajkai tovább fokozták. Együtt készültünk a vizsgákra a kollégium népes tanulószobájában, vagy inkább termében, tanulás után kirándultunk a Mecsekre, beszélgetve sétálgattunk az erdei ösvényeken, s a tisztásokon leterített pokrócra heveredve élveztük a szemináriumi helyiségek zártsága után a teli tüdővel beszívott friss levegőt. Szombatonként a Hullám étterembe mentünk táncolni, s az asztalunknál Promontor márkájú habzóort ittunk, az akkori idők egyik népszerű italát. Néha moziba mentünk, úgy emlékszem, együtt láttuk a Várkonyi Zoltán által rendezett *Egy magyar nábobot*. Tavasszal megnéztük a színházban Lorca *Bernarda Alba háza* című színművét Németh Antal rendezésében, ami mindkettőnknek tetszett, előadás után hazafelé tartva lelkesen beszélgettünk a látottakról, az anyai zsarnokságról, a falusi tradíció érzelmeket elfojtó, bénító erejéről, a fiatal Adela tragikus lázadásáról.

Nyáron építőtáborba mentünk, ez kötelező volt, távol egymástól, külön sátrakban a lányok, külön a fiúk, ahol szigorú rendet tartottak. És mi súlyos fegyelmi vétséget követtünk el. Elutaztunk a közeli Mohácsra, elidőztünk a „Koronának” nevezett vendéglőben, kiballagtunk a Duna-partra, hosszan néztük a folyót. Kicsit kizökkentünk az időből, aminek következtében lekéstük a buszt, csak egy nagyon késői járattal tudtunk visszajutni a táborba, jóval a takarodó után. Fegyelmi tárgyalás lett a dologból, s mindkettőnket kicsapták a táborból „a szocialista erkölcs súlyos megsértése” miatt. Jolit ez a „szégyen” nagyon megviselte. A fegyelmi tárgyaláson én ugyan minden felelősséget magamra vállaltam, próbáltam tisztázni a helyzetet s főként Jolit, de ez nem segített rajtunk. Persze, nagy híre támadt az esetnek, példát akartak statuálni. Arató Karcsi is tudott a dologról, s miközben a sátorban csomagoltam, odajött hozzám, s azt mondta: „Se baj, az elveszett tábori napokat pótolni fogjuk majd Lánycsónkon, minálunk.” Így is történt, de ezt már elmeséltem az *Álmokban*. A kicsapásom történetéhez tartozik, hogy a táborparancsnok Szederkényi Ervin volt, aki akkor a KISZ-bizottságon dolgozott, később a *Jelenkor* főszerkesztője lett, s nekem a tanszéken kollégám. Egy tanszéki borozgatás alkalmával kiderült, hogy jól emlékszik az esetre. Iróniába mártott elismeréssel említette, hogy a fegyelmi tárgyaláson úgy viselkedtem, védve a barátnőm erkölcsét, „mint egy Grállólovag”. „De azért mégiscsak kicsaptatok”, jegyeztem meg. Bólintott. Koccintottunk.

Ló a verandán

Az augusztust Alsóbélatelepen töltöttem, igen szomorú hangulatban. Elmondom, hogy mi történt. Kicsit messziről kell indulnom. A jelenből kell visszafelé mennem. Mert az életemnek van egy archimédeszi pontja, a nyaralónk, amelynek teraszán most e sorokat rovom. Ez a ház (ma: Attila utca 13. hrsz. Fonyód,

5114.) öt nemzedék óta a családom tulajdona. A pécsi családi otthon lebontását követően ez vált szülőházammá. Az 1930-as években kezdték építeni egy akác-erdőben, mert az utca nyugati felén egy jó kétszáz méteres szakaszon, az Áronffy-villa és a Carissime között ez a ház volt az első és jó ideig az egyetlen az akácfák között. Ezért történhetett meg, hogy mivel később, a vasúti átjáróval szemben egy utat nyitottak a part felé, ez északkelet felé eltolta a már kimért telekhatárokat, így a mi házunk alól is, amelynek a helyét pedig annak idején pontosan kimérték, félrecsúszott a telek. Az építető a jelek szerint vendéglőnek szánta a házat, de a háború miatt terve nem valósulhatott meg. A nagybátyám félkész állapotban vásárolta meg a totónyereményéből, ezért a nyaralót a környéken egy ideig totóvillaként említették. Amikor 1948-ban először hoztak ide a szüleim, a pirosra festett ajtó- és ablaktokokon, akárcsak a zöld ajtók és zsalugáterek felületén még nem száradt meg a festék, nem volt szabad hozzájuk érni, csak egy-két nap elteltével. Ikerház, mindkét oldalon oszlopos, félköríves verandával. Igen stílusos épület, egyszer filmre is vették mint jellegzetes déli parti villát. A verendák oszlopközeire később ablakok kerültek, a tetőtérben pedig (ahogy szaporodott a család) padlásszobákat alakítottunk ki, de az épület jellege megmaradt. Az Attila utca a vasúti síntől a part felé eső szakaszon található. Innen rá lehet látni a tóra, pedig mögöttünk az idők folyamán épült még két házsor. A Bélatelep és Fenyves között fekvő Alsóbélatelep szaporodó házaival még mindig viszonylag csendes, barátságos, családias település. Főként a pécsi-ek kedvelik. Az 1963-ban itt pihenő Csorba Győző így örökölte meg a hely szellemét *Alsóbélatelep* című versében.

Lelkem ez itt még igazi

Kidőlt és kettétört vörösfenyők
csenevész nád szakállas békanyál
idétlen part megloccsanó habok

Ennek még lelkem van szava

Az antropomorf gőg pimasz
önzéssel földet és eget
magára szab csak a saját
hangjára van füle csak a
saját képére van szeme

Ez itt még lelkem igazi
dacosan part nád békanyál habok

Igen, ez a hely a Szent Anna-kápolnával, előtte a faragott támlájú kőpadokkal és a barátságos (ma már szolgálaton kívüli) kis állomásépületével, régi típusú viláival (egyiken még ott a felirat: „Megértem”) őrzi a múltját, a habokat, a partot, a nádat és a békanyálat. Habár az antropomorf önzés manapság új rohamra indul. „Ez itt még igazi”, de meddig?

Csorba versétől még további három évet kell visszalépnünk, hogy az én elbeszélésemnek a jelenébe érjünk. Amint 1960 augusztusában, a táborig fiaszkó és a lánycsóki látogatás után, a vonatról leszállva az Attila utcán közeledtem a házuk felé, nem kis meglepetésemre nyerítést hallottam. Ezen csodálkoztam, ugyan, ki tart itt lovat, kérdeztem magamban. Nyomban megkaptam a választ. Az a ló, amelynek a nyerítését hallottam, a mi verandánkon állt, és békésen abrakolt. Érkezésemet látva V.-ék, akik akkoriban jogtalan betolakodókként a nyaraló másik felét lakták, vagy inkább bitorolták, elkocogtatták a lovat az épület mögé, ahol egy nyári kalyibát is eszkábáltak maguknak. Nyilván istállóként használták távollétünkben a verandánkat. Családunk igyekezett megszabadulni tőlük, de hiába pereskedtünk, s jártunk tárgyalásokra Lengyel-tóiba, nem értünk el eredményt. V.-éknek, úgy látszik, jó kapcsolataik voltak a rendőrségen, s az én disszidens nagybátyáim nem váltak előnyünkre az ügyben, sőt inkább az ő kezükben számítottak nyerőlapnak. Azt tapasztaltuk, hogy a viszonyok nem nekünk, a villa jogos tulajdonosainak kedveznek, hanem nekik, a törvénytelenül lakást foglalóknak. (V.-ék csak nyolc évvel később költöztek el egy bizonyos, apám által biztosított pénzösszeg fejében, amit én adtam át nekik.)

De akkor még vesztesre álltunk. Az látszott a legrealisabb megoldásnak, ha a házat eladjuk. Nagyanyámék, akik számára ez a birtok afféle biztosíték volt öreg napjaikra, a kialakult helyzetben, ahogyan a szólás mondja, menteni akarták a menthetőt. Én tehát búcsúzni mentem akkor az Attila utcába. Bizony, nagyon elhanyagolt volt a ház. Az első reggelen szokatlan viszketésre ébredtem, és mint ha csiklandoztak volna. Felocsúdva riadtan észleltem, hogy egerek futkároznak az ágyamban, rajtam is mászkál néhány. Szétfutottak, amikor tapasztalták, hogy megmozdulok. Délelőtt a felderített egérlyukakat betömtem, így lakóik (lakóink) néhány napig békén hagytak. De aztán újra megjelentek, mire én ismét elrekesztettem a kijárataikat, s ez így ment tovább, váltakozó sikerrel. Az volt a legfőbb gondom, hogy mi lesz a csónakommal, ha innen el kell mennem. Ezen töprengtem. Kieveztem a tóra, ledobtam a horgonyt, ráfeküdtem az evezőpadokra rakott fenékeszkára, s az itt töltött tizenkét év eseményeire gondoltam. A hullámok ringatására el is aludtam.

*

„Nézd, kisleány, ott a Balaton!” Anyám hangját hallom félálomban. Fáradt vagyok. Hajnalban indultunk Nagyatádról, Somogyszobtól aztán a gyékényesi vonat vitt bennünket Szentgyörgyig, ahol átszálltunk a fehérvári személyre, amely most Berényt elhagyva a part közelében megállt. Felébredek, s arra nézek, amerre anyám mutat, ahol egy tehéncsordát látok. „Hol”, kérdezem szememet dörzsölgetve. De akkor már észreveszem, hogy a tehének vízben állnak, mozog a farkuk, ráhajolnak a vízre. Mögöttük pedig felfénylik a tó, mert éppen rásüt a felhők mögül előbújó nap. Aztán már ébren figyelem az ismét meginduló vonat ablakából az egymást sűrűn követő, sárgára festett állomásépületeket Alsó-bélatelepig. A kalauz segít a leszállásnál, az állomásfőnöktől kapunk egy kiskocsit, azon szállítjuk málháinkat a nyaralónkig. Ezt élvezem. Csodálkozva látom,

hogy a házunk egy akácerdőben áll. A helyszín a *Vadölőre* emlékeztet engem, ezt boldogan állapítom meg.

1948-ban vagyunk. Se kerítés, se folyóvíz, se villany. De van sok madár, a fűben éppen sikló tekeredik („ne félj, nem bánt”, nyugtat meg anyám), sündisznó mocomog, egy nemrég kölykezett macska jöttünket észlelve hordogatja a családját egy távolabbi bokor mögé. Nagybátyáimmal, Pityuval és Emillel lemegyünk a partra. Kétoldalt megfogják a kezem, miközben a parti sziklák között (nem vettük észre a falépcsőt) lejutunk a vízbe. Először hidegnek érzem, de hamar hozzászokom, s már nem is hideg. Lelátunk a fenékre, nézem a hullámok mozgása által barázdált fővenyt. A távolban egy halászhajó vesztegel. Szemközt először pillantom meg a zalai part hegyeit. Délután hallgatom az elhaladó vonatokat zakatolását. Este kísétálunk a műútra, alig van forgalom, a Bors csárdánál kicsit hallgatjuk a cigányzene kiszűrődő hangját, majd a belső földes úton visszaérkezünk a házhoz. Korom sötét van. Az égen szinte sziporkáznak a csillagok. Még soha nem láttam ilyet. Lefekvés után petróleumlámpánál *Az utolsó mohikánt* olvasom.

Hamarosan megismerkedünk a környék ősnymaralóival. G. úrral, aki minden nap kétszer, kora reggel és késő este hőmérőjével, jegyzetfüzetével lemegy a partra, elvégzi szokásos méréseit, s feljegyzéseket készít. F.-ékkel, akik a családfő irányításával, s egy régi felvevőgép segítségével filmet forgatnak, amelyhez a szereplők jelmezbe öltöznek. Ezt nagy érdeklődéssel figyelem. Boronkai bácsi viszont amatőr csillagász volt, távcsövével esténként bebarangoljuk az égboltot. „Látod, az ott a Szaturnusz, milyen szépen kirajzolódnak a gyűrűi, az pedig ott a ragyogó Szíriusz, amott a Vega, lassan felkel a Fiastyúk” – hallok a hangját. Megmutatja a Kis Göncölt, rúdján az Északi sarkcsillagot, az körül forog az égbolt, jegyzi meg. Boronkai bácsi a Balatonnak is jó ismerője. Tőle tudom meg, hogy mi a különbség a tündérrózsahínár és a szilvalevelű hínár, valamint a füzéres hínár között, és egy alkalommal megmutatja a békateknőkakylót meg a fűrtös vándorkagylókat. Egy maga ácsolta régi csónakkal, amelyet a farán állva egyetlen evezővel hajtott, hol jobbra, hol balra mártván azt a vízbe, behatolunk a nádasba (jól ismerte a járatokat), s a nádi turzásnál megállva bemutatja ennek az „élőhelynek” (ezt a kifejezést használja) a világát: a madarak fészkelőhelye, a halak terített asztala, mondja.

*

Himbálódzik a csónak, de ez már az én csónakom, a „Shelley”, amelyet a feltámadt szél oldalba kap, arra ébredek, hogy kis híján beleborít a vízbe, alig tudok megkapaszkodni a behúzott evezőkben. Visszateszem a fenékeszkét a helyére, s evezni kezdek a „Háromszög” felé. Így nevezik a Fonyódi-hegy déli halmának tövében lévő kettős útelágazást, ahol egy kis vendéglő működik. Oda igyekszem. Közben szegény Boronkai bácsi tanításaira gondolok. Mit szólna, ha látná, hogy a Csorba Győző által említett „antropomorf gőg pimasz önzéssel” miként irtja a nádasokat, hogy a parton felhúzott pöffeszkedő épületeknek saját kijáratuk legyen a tóhoz. Több helyen fel is töltik a vízpartot. A közelünkben lévő bányász-üdülőben is ezt teszik. (Entz Géza 1942-ben kiadott Balaton-könyve szerint, ame-

lyet itt tartok a nyaralóban, a tó területe 610 négyzetkilométer. Ma mennyi? Hány négyzetkilométert raboltak el azóta belőle?)

Ez az augusztus az emlékezésé. A búcsúé. Ivóvízért a Szent Anna-kápolna előtt álló kerekesházhoz jártam. Tejért a Háromszögnél működő gazdaságba. Volt ott egy pék is. Diákkoromban sokszor felgyalogoltam a hegyre, ott volt az „Ős-Fonyód” a Nagybaldogasszony-templommal, az Eötvös Károlyról elnevezett könyvtárral, az iskolával, ahol egy kis könyvesbolt is várta vevőit, ott szívesen böngészgettem. Itt volt (és ma is itt van) a posta és a tanácsház (Városháza). (Ennek házasságkötő termében fogunk megesküdni a feleségemmel 1965 nyarán.) A parton, a fürdőtelepen (ahová a hivatalok azóta részben leköltöztek) szintén volt egy könyvesbolt, meg még két pavilon az állomáson túl a kikötőben, ahol könyveket lehetett venni. (Ma Fonyód városi ranggal büszkélkedik, de, úgy látom, könyvesboltja egy sincs.)

A petróleumlámpás olvasások mellett „vonatlessel” foglalkoztam. Ha meghallottam, hogy Fonyód vagy Fenyves felől vonat közeledik, felkaptam a jegyzetfüzetemet, és rohantam a tőlünk százméternyire, az Attila utcából jobbra nyíló rövidke Géza utca végén, a vizes árkon túl, de mintha közvetlenül előttem elrobogó vonathoz. Általában megelőztem a mozdonyt, s feljegyeztem a típusát. Ezek a gőzmozdonyok voltak a kedvenceim. Még a beceneveiket is tudtam. Gyönyörködtem abban, ahogyan elszakatolnak előttem: az Arankának nevezett 201-es, a Tandem, azaz a 222-es, a menet közben fémes hangokat hallató 411-es (amerikai eredete miatt ezt Trumannak hívták), no és a mozdonyok királya, a 424-es, amely legendásan erős volt, mint a Bivaly, így is nevezték. Az én kedvencem azonban a karcsúnak látott, elegáns, hetykén kúpos orrú 328-as volt, a Királykisasszony. Egész legendákat szőttem köréjük.

E visszaemlékező fejezet zárásaként még a vihar érkezéséről szeretnék beszélni. Állok az alsóbélatelepi strandon, tizenkét éves lehetek: látom, hogy Keszthely felé egyre sötétebbé válik az égbolt, ott villámok is cikáznak, de nálunk csend van, szokatlanul néma csend. A vízfelület tükörsima. Nyugat felé a látóhatár szélén fehér csíkot pillantok meg, amely mintha közeledne. Az a viharos szél által felkorbácsolt tarajos hullámok vonulása. Felénk tart. Amikor már a közeli vízszemcséi szóródnak rám. Pár másodperc múlva aztán teljes erővel elér hozzánk a vihar. Hirtelenül. Egyik pillanatról a másikra. Hatalmas hullámok ostromolják a partot. A nádas le akar feküdni a tomboló szélben, a fák hajladoznak, alig lehet megállni a parton. A vihar, miután lecsapott ránk, száguld tovább Somogy felé. Haza igyekszünk. A zsalugátereket behajtjuk. Zúg az akácerdő.

*

Az egerekkel váltakozó sikerrel folytatott küzdelem napjaiban sokat eveztem, többet voltam vízen, mint szárazon. Ha otthon tartózkodtam, a verandán üldögéltem (a ló helyén), s általában olvastam. Többek között Roger Martin du Gard *Thibault családjának* két vastkos, barnásszürke kötetét Benedek Marcell fordításában, amelyet a Dante Kiadó 1939-ben tett közzé. De akkor olvastam Romain Rolland *Elvárásolt lélek* című művének köteteit is, ezt is Benedek Marcell fordí-

totta, s szintén a Dante adta ki még 1933-ban. E téglavörös gerincű, aranyozott díszítésű köteteket jó volt kézbe venni, finom papírra nyomtatott, gondosan szedett lapjaikon csak úgy futott az ember szeme. Azt gondoltam, ezek az olvasások a búcsút jelentik az Attila utcától.

De a villa mégsem lett eladva. Több érdeklődő is megszemlélte ugyan, ám a ház elhanyagolt állapota, valamint a lakói elriasztották a vevőket. Meg a ló is a verandán. A nyaraló a mienk maradt. Ezért hálát éreztem e ló iránt. Mint megtudtam, Lacinak hívták. Ma is hálás vagyok a Lacinak.

Zsófi története

Amikor szeptemberben V. Jolival újra találkoztunk, s együtt jártunk tovább, ahogyan az akkori szófordulat megjelölte az efféle kapcsolatot, egy-két hét elteltével kapcsolatunk szorosabbá válásának lehetőségeire céloztam: „Ha már úgyis az a hírünk...” Joli elpirult, s csak annyit mondott: „Majd egy szép őszi napon...” Ám ez a nap nem jött el számunkra. És ennek S. Zsófi volt a magyarázata, és az én meggondolatlanságom.

Egy rendezvényt követően akadtunk össze Zsófival, sétálgattunk, vagy inkább barangoltunk az egyre néptelenebb belvárosi utcákon. Beszélgettünk. Az lett a vége, hogy Zsófi csak reggel felé tért vissza a kollégiumba, aminek persze híre kelt. Joli megsértődött, joggal, s szakított velem. Nem éreztem, mert ő fegyelmezett volt, én pedig könnyelmű, mennyire megaláztam őt. Nem okultam a tábori esetből. Zsófi szép arcú, a közepesnél alacsonyabb termetű, telt idomú, formás, arányos testalkatú lány volt. Hosszú, sűrű fekete haját magas kontyba fésülve viselte. Harkányi kirándulásaink a később oly szomorú véget ért kapcsolatunknak szép emlékei. Zsófi bársonyos, barnás tónusú bőre a napon még sötétebb árnyalatot öltött, kibontott haja a vállaira omlott. A napozó nyugágy mellé terített pléden egész kis háztartást rögtönzött. Egy szalvétára szendvicseket készített, én pedig két pohár sörrel egészítettem ki szerény lakománkat. Étkezésünk csúcspontját a kávé képezte. Zsófi hozott magával egy kicsi kávéfőzőt, amelynek vizét a kotyogója alá helyezett mécsessel lehetett felforralni, s amikor ez a művelet befejeződött, egy kis csövön sísteregve folyt ki a készülékből az illatos kávé. Hazafelé a vonaton elbóbiskoltunk, Zsófi a vállamra hajtotta a fejét. Döcögött a vicinális, ragyogott a késő délutáni nap, a levegő júniusi illatot árasztott.

Zsófi közös jövőnkéről ábrándozott. Vállalta kapcsolatunk intimmé válását. Amikor ősszel falusi gyakorlaton volt egy baranyai faluban, hívott, s én meglátogattam. Egy táncmulatságon is részt vettünk, ahol őt, a „kis tanárnőt” tisztelettel vették körül, velem viszont, a váratlanul felbukkant városi jövevényvel az ottaniak nem nagyon tudtak mit kezdeni. Nem éreztek Zsófihoz tartozónak. Gyakorlati idejének lejártát követően Zsófi Pécsen egy fényképészhez is elvitt, ahol olyan kettős portré született rólunk, amelyet menyasszonyról és vőlegényről szoktak készíteni. Zsófi dús kontyán megcsillan a fény, finom vonalú arcának kifejezését méléző tekintete uralja. Mintha az általa elképzelt közös jövőnkbe pillantana.

De hát nem volt közös jövőnk, s ennek én voltam az oka. Akkor már eltávolodtam Zsófitól. Az elmúlt nyár, 1961 nyara megváltoztatta az életemet. Ezt ő észrevette. Panaszkodott, szemrehányásokkal illetett, majd felfokozott érzelmei heves kitörésekre készítették. Aggódni kellett érte, annál is inkább, mert szívbeteg volt, s ezek a rohamok erősen megkínózták érzékeny szervezetét. Egy hónapra kivizsgálás céljából kórházba került. Engem szintén megviseltek az események, persze. Hogy mérsékeljem a helyzet feszültségét, igyekeztem higgadt maradni, amivel még erősebben megsebeztem őt. Egyre ritkábban találkoztunk.

Végül Zsófi döntésre kényszerített akkor, amikor én már rég döntöttem. A szemeszter végén azt írta, hogy tanári állást kínáltak neki a falujában, ám ha akarom, elhárítja ezt a kedvező ajánlatot, s visszatér Pécsre. Válaszul ekkor írtam meg neki életem legkegyetlenebb levelét, amely két szóból állt: „Ne gyere!” De jött, apjával együtt. Hadapród (akkor már Honvéd) utcai házunk udvari szobájában fogadtam őket, ahol a könyveimet és az írószereimet tartottam. Alighanem számonkérésre készültek, de én udvarias voltam, sőt barátságos. Ez meglepte őket. A lánya sorsát szívén viselő apa nehéz helyzetét átéreztem. Azzal érveltem, hogy Zsófinak magának kell eldöntenie, hogy elfogadja-e azt az állást, visszajön-e Pécsre, vagy nem. Ha az én kívánságomra mondana le a kedvező állásról, mondtam, olyan felelősséget vállalnék magamra, amelynek talán nem tudnék eleget tenni. („Jezsuita okoskodás”, jegyezte meg nekem gúnyosan pár nap múlva F. Tibi, akinek Zsófi beszámolt a találkozásról.) Hamar feladták a harcot, amit jóformán el sem kezdhettek. Szegény Zsófi ott állt álombeli várának omladékai között. Elmentek. Zsófi néma szemrehányást sugárzó arca azonban velem maradt. Ezt kaptam tőle búcsúzóul. Édesanyjától viszont kaptam egy szemrehányó levelet (megérdemeltem), amelyben, nem kerülgetem a szót, meg is átkozott engem. Ezt tudomásul vettem. Abban reménykedtem, hogy valaki majd leveszi rólam az átkot.

Később megtudtam, hogy Zsófi levelező úton befejezte főiskolai tanulmányait. Szakdolgozatát Kaffka Margitról írta, akit mindig is nagyon kedvelt. Soha nem ment férjhez. Pedig lettek volna kérői. Magányosan, szerény körülmények között, visszavonultan élt a falujában, egészen haláláig. A sírjába vitte azt az érzést, amit irántam táplált, s amelyet mindvégig megőrzött a szívében.

Színház

Másodéves koromban történt, hogy a szokásos előadások váratlanul félbeszakadtak, s mindenkinek, hallgatóknak, tanároknak a díszterembe kellett vonulni. Erre az eseményre Gagarin nevezetes űrrepülése alkalmából került sor, 1961. április 12-én, hogy pontosan mikor, arra már nem emlékszem. „Ember a világűrben!”, hangzott a nagy hír. A díszteremben (a jezsuita idők színházi eseményeinek helyszínén) rögtönzött ünnepségre került sor. A szónok a pulpituson állva beszélt a megjelentekhez, hangsúlyozva az esemény történelmi jelentőségét, dicsérve a szovjet tudomány sikerét, s adatokat is közölt a Vosztk1 űrhajóról. Nekem csak az erkélyen jutott szék, történetesen arra a helyre kerültem, ahonnét annak idején a római tárgyú jelenetet figyeltem. Múltbeli nézőpontomnak ez a véletlen azonossága jelenbeli helyzetemmel önkéntelenül a szónok beszédére

vetítette az emlékezetembe vésődött egykori mondatot: „Császár leszel!” Közben láttam, hogy a nézőtér első sorában, az egyházi előljárók egykori helyén most a főiskola állami és pártvezetői ülnek, az igazgató, a tanszékvezetők, mint rendesen. Megfigyeltem, hogy a szónok az esemény jelentőségét igazolva és nyomtatékosítva, azzal a retorikai fogással élt, hogy a technikai részletekhez érve az egyes műszaki adatok közlése után, mintegy elismerése jeléül és a hatást fokozó céllal, kisebb szüneteket tartott. Amikor is az első sorban ülők egyetértésük jeléül lelkesen bólogtak, s eközben, úgy láttam, szemük sarkából figyelték, mások is látják-e fejük nyomtatékos, talán kissé túlzott mértékű mozdítását, a többieket is hasonló gesztusokra buzdítván. Voltak, akik ezekben a szónok által nagyon is megtervezett beszédszünetekben tapsolni kezdtek, félszempennel lelkesedésük tanúit lesve. A jelenlévőknek ezt a különös összjátékát észlelve az a sejtésem támadt odafönt az erkélyen, hogy ezúttal is egy színházi eseménynek vagyok a tanúja, ahol a nézőtérben ülők egyszerre mind szereplői is egy éppen akkor születő előadásnak. Ez a sejtésem igazolást nyert a dísztermi jelenetet követően, amikor az események és a róluk szóló közlemények időpontjait összerakva rájöttem, amit persze tudtam, de tudatossá csak később vált bennem, hogy miközben mi a Vosztok1 elindulását és repülését ünnepeltük, az úrkabin már visszaérkezve földre szállt valahol Szaratov környékén. Voltaképpen utólagos tanúi voltunk az eseményeknek. (A TASZSZ szovjet hírügynökség is, a nyilvánvaló kockázatokkal számot vetve, csak akkor közölte a sikeres start hírért, amikor a visszatérést előkészítő fékezőrakéták már működésbe léptek.) Aztán másnap vagy harmadnap folytatódott (megint ezt a szót használom) az előadás. Láttuk, ezt már a kollégium folyosójára kihelyezett tévé közvetítése által, amint a vnu-kovói repülőtér betonjára kihelyezett vörös szőnyegen lépked a fiatal, mosolygós arcú Gagarin, hogy jelentést tegyen a díszemlévényen várakozó Hruscsovnak, hogy feladatát sikeresen teljesítette. Ezt az eseményt már szinkronban láttuk. Azt hiszem.

Vihar a Balatonon

1961 nyarán három fontos esemény történt velem. Július elején ellátogattam Nik-lára. Öreglakig vonattal utaztam, onnét a személypoggyászként feladott kerék-párommal pedáloztam. Ez a látogatás azért vált emlékezetessé számomra, mert a Berzsenyi-kúriában két bújbajos öregasszony fogadott, a nagy költő leszármazottai. Az egész délutánt velük töltöttem, kedvesek voltak, s amikor megtudták, hogy irodalmat tanulok a főiskolán, egy-két családi ereklyét is megmutattak, kezembe adtak meghitt emlékeket őrző tárgyakat, ódon könyveket lapozgathattam. Gyümölcscsel kínáltak. Talán kicsit naív módon hangzik, de az emlékezés során bizonyos események jelentősége váratlanul megnő, s én irodalmi beavatásomnak éreztem, s érzem ma is ezt a találkozást ezzel a két időse hölgygel.

A hónap közepén igen veszélyes kalandot éltem át. Nem túlzok, ha azt mondom: komoly életveszélybe kerültem. Meglátogatott ugyanis P. Árpai, aki két évvel fölöttem járt a főiskolán, már végzett, s akkor a fonyódi iskola tanára volt. Egy korábbi látogatásomat viszonzta. Kíváncsi volt a csónakomra, megmutat-

tam neki, s mivel ő is remekül evezett, egy közös túrára indultunk. Hova menjünk? Ugorjunk át Badacsonyba! Átugrottunk. Ott a parton lacikonyhák voltak, az egyikhez odaültünk, hurkát-kolbászt ettünk savanyú paprikával, rizlinget ittunk hozzá. Poharazgatás során Árpai arról panaszkodott, hogy a rossz tankönyveket unják a diákjai. Azt tanácsoltam neki, hogy tegye félre a tankönyvet, s inkább meséljen a tanítványainak, például mesélje el nekik a *Nyomorultakat*. Egy-két kisebb részletet fel is olvashat nekik. Illyés Petőfi-életrajzát is javasoltam. És közös olvasmányként Fekete István könyvét, a *Lutrát*. Éppen itt tartottunk a beszélgetésben, amikor hús legyintést éreztem a karomon, s mintha egy fátol hullott volna a partra, a színek tompábbak lettek. Alighanem megváltozik az idő, állapítottuk meg. A kikötött csónakhoz érve már nyilvánvaló volt, hogy vihar közeledik. „Ha jól meghúzzuk az evezőket, még hazaérünk előtte”, mondta Árpai. De nem lett igaza. A tó kellős közepén jártunk, amikor rendkívül erős szél támadt, tarajos hullámok csapkodták a csónakunkat. Arra törekedtünk, hogy a csónak hossz tengelyét szélirányban tartsuk, nehogy oldalba kapjon bennünket a vihar, mert akkor felborulunk. Egy ideig sikeresen manővereztünk, de egy hatalmas hullám akkorát lökött rajtunk, hogy mindketten megtántorodtunk, s én kiestem a csónakból. A vízből felbukkanva el tudtam kapni a csónak peremét, s Árpai visszasegített az evezőpadra. Ha egyedül vagyok, ezt nem úszom meg, villant át rajtam. Szerencsénkre az egyre tombolóbb vihar a somogyi part felé nyomott bennünket, s amikor dörgéssel, villámlással, szakadó esővel tetőzött az égi színjáték, már partközelen voltunk. Persze, nem éppen ott, ahová igyekeztünk volna, Alsóbélatelep fölött jó másfél kilométerrel, a kempingnél értünk partot. De partot értünk. A kemping irodájában voltak ismerőseim, akik segítettek biztonságba helyezni a Shelley-t, száraz melegítőt adtak ránk, esőköpenyt is kaptunk tőlük. Nagy mázlitok volt, mondták a fejüket csóválva. Bólintottunk. Jólesett otthon egy kis szíverősítő. Másnap Árpai elbúcsúzott, én pedig elmentem a csónakomért.

Pár nap múlva megérkezett Gyöngyi. Ez volt a nyárnak a niklai látogatás és balatoni vihar után a harmadik, számomra legfontosabb eseménye. De ezt már elbeszéltem az *Álmokban*.